

ALLOMA ZOHID KAVSARIYNING HAYOTI VA I JODIY FAOLIYATI

Xabibidinov Boburshoh Abduvali o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'tgan asrda yashagan islom ilmi vakillaridan biri Zohid Kavsariyning hayoti va uning ilmiy faoliyati haqida fikrlar yuritiladi. Alloma Zohid Kavsariyning ijodiyotining katta qismi o'sha davrda ayrim mintaqalarda asta-sekin tarqalib borayotgan mazhabsizlik g'oyalariga qarshi raddiya asarlari yozishdan iborat bo'ladi. Alloma bundan tashqari islom ilmlarining boshqa tarmoqlarida ham samarali faoliyat olib borgan.

Kalit so'zlar. Duzja, Hasan Hilmiy, Rushdiya, Hojihasan, Hashaviya.

Muhammad Zohid Kavsariy 1879-yil 16-sentyabrda Turkiyaning Duzja viloyati Hojihasan qishlog'ida tug'ilgan. Uning kelib chiqishi cherkes oilasiga mansub bo'lgan. Otasi Hasan Hilmiy afandi 1831-yil Kavkazning Shabzarida tug'ilgan bo'lib, mudarris sifatida faoliyat ko'rsatgan. U 1863-yil Kavkazning Chor imperiyasi tomonidan bosib olinishi natijasida oilasi va talabalari bilan birgalikda Duzja viloyatiga ko'chib o'tib, u yerda o'z nomiga qo'yilgan Hojihasan qishlog'iga joylashgan. U yerda naqshbandiya tariqati xalifalaridan shayx Davlatga qo'l berib, o'zi ham 1865-yil xalifalik rutbasiga erishgan. 1867-yildan Hojihasan qishlog'idagi madrasada ish faoliyatini boshlagan. 1870-yil Istanbul shahriga borib, u yerda Ahmad Ziyovuddin Kumushxonaviyning darslarida qatnashib, undan "Daloil al-xayrot" asari bo'yicha ijoza olgan. Keyingi yil esa Hijozga borib, u yerda naqshiy shayxlaridan Muso Makkiy bilan uchrashib, undan xilofat ijzasini olgan. Duzjaga qaytib kelgach, Hasan Hilmiy afandi madrasada talabalarga dars berish bilan shug'ullanib, 1926-yil, qariyb yuz yoshda vafot etgan.

Shayx Abu G'uddaning yozishicha Zohid Kavsariy yoshlik chog'larida bir o'limdan qolgan. Hijriy 1336-yilda u Kastomonu shahridan Istanbulga qaytmoqchi bo'ladi. Lekin kuchli qor yog'ayotganligi sababidan quruqlikdan emas, dengiz orqali ketishga majbur bo'ladi. Kavsariy Eregli shahriga (Konya viloyati) yetib borib kemani almashtiradi va Dushche shahrining (Turkiya shimoli-g'arbidagi shahar) Akcharshehir portiga suzadi. Akcharshehir qirg'ogiga yaqin qolganida dengizda to'lqin yuzaga kelib, kemasi ag'darilib ketadi. Olim kitoblari bilan birga suvga yiqiladi. Qirg'oqdagi ikki yosh yigit bu holatni ko'rib yordamga kelishadi, arqonlar bilan suvga tushib ketganlarni qutqarib olishadi. Ularning orasida xushsiz holatdagi Zohid Kavsariy ham bor edi. Uning o'ziga kelishiga bir necha kun vaqt ketadi. Shayx Abu G'udda imom Kavsariyning ushbu voqea tufayli yo'qotgan kitoblari uchun juda ko'p afsus chekkanini keltiradi. Chunki bu kitoblar orasida VI-VII asrlarga oid qo'lyozmalari ham

bor edi. Kavsariy bu manbalarni sayohatlarida doimo o'zi bilan olib yurgan. Shuningdek Ibn Hajar al-Haytamiyning Imom Abu Hanifa rahimahullohning fazilatlariga haqidagi qo'lyozmasi, "Aqida at Tahoviya" kitobi ham bo'lib, unga turli izohlar ilova qilingan edi. Bu manba o'zining go'zal xati bilan mashxur bo'lgan alloma Ibn Adim tomonidan qayta yozilgan edi. Bundan tashqari qimmatbaho buyumlar va ko'plab boshqa qo'lyozmalar ham suvga g'arq bo'lgandi.

Imom Kavsariy fiqh ilmini otasidan, shuningdek, muhaddis Ibrohim Hakka (vafoti hijriy 1345-yil), shayx Zaynul-Obidin al-Alsuniy (vafoti 1336-hijriy) dan o'rgangan. Otasi esa fiqh ilmini muhaddis Ahmad Diyouddin al-Kamushxonaviy an-Naqshbandiydan (vaf. 1311-hijriy), va hadis korsatkichlari to'plami muallifi Ramuz al-Ahadisidan olgan. Ushbu ustozlar silsilasi tobe'inlardan Alqama ibn Qays va Aburahmon ibn al Asvad orqali sahobiy Abdulloh ibn Mas'udga, as Sulamiy orqali Ali ibn Abu Tolibga borib taqaladi.

Shuningdek Zohid Kavsariy dastlabki ilmlarni ham otasidan olgan. So'ngra Duzjadagi Rushdiya maktabida muftiy Husayn Vajih afandi qo'lida davom ettirgan. 1893-yil Istanbulga borib, u yerda Qoziaskar Hasan afandi Dorul hadis madrasasida ta'lim olgan. U madrasa hamda Fotih masjidida tashkil etilgan ko'plab ilmiy majlislarda ishtirok etgan. Kavsariyning ta'kidlashicha, uning ilmiy qarashlarining shakllanishida Ali Zaynulobidin afandi va Ibrohim Haqqi afandilarning ta'siri katta bo'lgan. U Istanbulda o'n yil ta'lim olib, 1904-yil madrasani tamomlagan, 1906-yil esa darsiom unvoniga erishgan.

Zohid Kavsariy Fotih masjidida mudarrislik faoliyati davomida madrasalarni isloh qilish uchun tuzilgan komissiya tarkibiga kiritilgan. U Kastamonu shahrida ochilgan yangi madrasada ham uch yil xizmat qilgan. Kavsariy birinchi jahon urushidan keyin Sulaymoniyada madrasatul mutaxassisin mudarrisligiga tayinlangan. 1919-yil shayxulislom vakilligi maqomi bo'lgan dars vakolati lavozimiga tayinlangan, biroq bir muddat o'tib ushbu vazifadan ozod etilgan.

Zohid Kavsariy hayoti davomida Ittihad va Taraqqiy jamiyatiga mansub davlat, siyosat va fikr odamlariga muxolif bo'lib yashagan. U 1922-yil o'zini ozodlikdan mahrum etish haqida qaror chiqarilganini eshitgach, Misrga yo'l oldi. Avval Iskandariyaga, so'ngra Qohiraga o'tdi. Iskandariyadan Bayrutga, u yerdan Shomga bordi. Shomda Dorul kutub az-Zohiriya kutubxonasida qo'lyozma asarlar ustida tadqiqotlar olib bordi.

1926-yil Qohiraga qaytib, al-Azharda tahsil oladigan turk talabalari yashaydigan Taqiyyat al-Atrok Abu az-Zahab nomli takkada istiqomat qila boshladi. 1928-yil ilmiy talabida ikkinchi bor Shomga safar qilgan bo'lsa-da, u yerda o'ziga munosib davra topa olmay, keyingi yil yana Qohiraga qaytdi. Qohirada Dijviy, Muhammad ibn Ja'far Kattoniy va Ahmad Rafi' Tahtoviy kabi olimlardan islom ilmlari bo'yicha ijoza oldi.

Biror daromad

manbai bo‘lmagani sababli moddiy qiyinchiliklarga duch kelishiga qaramay, taklif etilgan yordamlarni qabul qilmagan. Turkcha xujjatlarni arab tiliga tarjima qilish maqsadida Dor al-muhofazat al-Misriya idorasi tomonidan o‘tkazilgan imtihondan muvaffaqiyatli o‘tib, maosh olib ishlay boshladi. Bu orada oilasini Istanbuldan olib keltirdi. U Istanbulda ekan vaqtida o‘g‘li va bir qizi vafot etgan bo‘lib, Qohiraga ayoli va ikki qizi keldi. Qizlaridan Saniha 1934-yilda, Maliha esa 1947-yilda Qohirada vafot etdi.

Kavsariy Qohirada yashagan vaqtida bir tomondan o‘z uyini madrasaga aylantirib, talaba yetishtirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan ko‘plab islom ilmlariga oid asarlarning ilmiy nashrini amalga oshirish bilan mashg‘ul bo‘ldi. Asosan Misr, Yaman, Hindiston, Pokiston, Indoneziya, Malayziya, Suriya, Iroq va Turkiya mamlakatlaridan kelgan talabalarga ijoza berdi. Abdulhamid Kutubiy Misriy, Ahmad Avang Husayn, Alasoniyalik Jamol O‘gut, Abdulfattoh Abu G‘udda, Ahmad Hayri Posho, Muhammad Rashod Abdulmuttalib, Abul Fazl ibn Siddiq, Ali Ulviy Kuruju, Mehmed Ehson Afandi, Mustafo Runyun va Muhammad Husayn uning shogirdlaridan hisoblanadilar. Shu orada Misrdagi reformistik harakatlarga qarshi kayfiyatda bo‘lgani sababli uni mamlakatdan chiqarib yuborishga urinishlar kuzatilgan bo‘lsa-da, shayx Abdulmajid Sinduniy va bir muddat vaqf ishlari vaziri bo‘lgan al-Azhar shayxi Mustafo Abdurazzoqning aralashuvi bilan bundan qutulib qoldi. Ilmiy faoliyati va nashrlari bilan e‘tibor qozongan Kavsariy Misrdagi ilm ahli orasida alohida mavqega ega bo‘ldi.

Al-Azharda o‘qigan shogirdlari vositasida Hindiston va Pokistondagi olimlar bilan aloqa o‘rnatib, keng ilmiy doira yaratdi. 1950-yil Demokratik partiyaning hokimiyat tepasiga kelishi bilan Turkiyaga qaytishni umid qilgan bo‘lsa-da, turli xastaliklar bilan ovora bo‘lib qoldi.

Fotih masjidida professor sifatida ish boshlagan Zohid Kavsariy madrasalarni obodonlashtirish uchun tuzilgan komissiyaga tayinlangan; Ittifoq va taraqqiyot qo‘mitasiga qarshi bo‘lishiga qaramay, u ta‘lim bo‘yicha yangi qarorlar qabul qilishga imkon berdi. 1913-yilda Istanbul professorligi imtihonini topshirdi. Dorulfununda ochilgan fiqh muallimining imtihonidan muvaffaqiyatli o‘tgan bo‘lsa-da, uning tayinlanishi ittifoqchilar tomonidan to‘silib, Kastamonuda yangi ochilgan madrasani tashkil etish vazifasi topshirildi. Bu yerda uch yil qolib, dengiz orqali Istanbulga qaytayotganda qayig‘i ag‘darilib ketishi oqibatida cho‘kib ketish xavfidan qutulgan. Birinchi jahon urushidan keyin Darushshafakada bir oylik professorlikdan so‘ng Sulaymoniyadagi Medresetu'l-Mütehassisin professori etib tayinlandi. Bu orada u “Majlis” a‘zosi, Sulaymoniya madrasasi vakili etib saylandi. 1919-yil 15-avgustda u shayxul-islom noibi bo‘lgan ma‘ruza vazifasiga tayinlandi. Sulton III. Biroz vaqt o‘tgach, u Mustafo qurdirgan madrasaning vazir Ahmad Tavfiq posho boshchiligidagi jamiyat tomonidan buzib tashlanishiga qarshi chiqqani va madrasalarning unga

aloqadorligi sababli sudga da'vo qilgani uchun o'qituvchilik vazifasidan chetlashtirildi.

Zohid Kavariy butun umri davomida davlatga, siyosatga va Ittifoq va taraqqiyot qo'mitasiga mansub ziyolilarga qarshi bo'ldi. 1922-yilning oxirlarida bir do'sti ko'chada unga hibsga olish orderi chiqqanini aytganidan so'ng, bir necha kundan keyin Iskandariyaga, keyin esa Qohiraga yetib bormasdan, oilasiga ham xabar bermay dengiz orqali Misrga yo'l oladi. Iskandariyadan Bayrutga, u yerdan Damashqqa yo'l oldi (1923). Damashqdagi Doru'l-kütübi'z-Zahiriyyadagi qo'lyozmalarni o'rgangan. 1926 yilda Qohiraga qaytib keldi va Azharda tahsil olayotgan turk talabalari qoladigan Tekiyyetü'l-Etrak Ebü'z-Zeheb nomli lojada istiqomat qila boshladi. U 1928-yili ilmiy sayohat maqsadida ikkinchi marta Damashqqa borgan bo'lsa-da, o'ziga munosib muhit topa olmay, keyingi yili Qohiraga qaytib keladi. Uning xotini va ikki qizi Qohiraga keldi, chunki u Istanbulda bo'lganida o'g'li va qizi vafot etdi; Qizlaridan biri Seniha 1934 yilda, Meliha esa 1947-yilda Qohirada vafot etgan.

Hadis ilmida ham Zohid Kavariy ustozlarining yigirmaga yaqin hadis kitoblarini o'qib, rivoyat qilish huquqini olgan. Abu Hanifaning hadis tushunchasiga qarshi bo'lgan tanqidlarga javoban yozgan Te'nîbü'l-haṭîb va en-Nüketu't-tarîfe nomli asarlari katta aks-sadolar uyg'otdi, ular haqida raddiyalar yozildi va ba'zilariga javob berdi.

Kavariy esa shuncha qiyinchilik va och qolishlik bilan ham «maxtutot» ilmlari bilan shug'ullanishda davom etaverdi. U ochlik azobini unutish uchun ertalabdan Zohiriya maktabasiga yo'l olar va u yerda kechgacha qolib ketar, kech kirganda esa ochligini ozgina unutganday bulib yana uyiga qaytar va shu holatda tunlarini o'tkazar edi. Shunday kunlardan birida unga Turkiyaga pul topish uchun qaytib ketgan o'rtog'idan pochta orqali pul keldi. U mana shunday ilm talabida boshidan o'tkazgan og'ir kunlarini ko'p eslab shogirdlariga aytib berar edi.

U ilm izlab Misrga kelganidan keyin do'stlari Shomning ob-havosi yaxshiligini aytib shu yerlarga kelishligini aytganida ham u Qohiradagi ilmiy muhit menga afzalroq, deb u shu yerlarni ixtiyor qilganligini aytib ularga rad javobini berdi. Umrining oxirigacha shu yerda qolib ilm yo'lini maxkam tutdi. Hanafiy olimlarini har xil tanqidiy fikrlardan himoya qilish bilan birga ularni yo'qlab tarjimai xollari haqida kitob va maqolalarida aytib o'tar edi. Bunga misol qilib uning hanafiy olimlaridan bo'lgan ikki imom, Hasan ibn Ziyod va Muhammad ibn Shujo'lar haqida yozigan tarjimai hollarini alohida keltirib o'tish mumkin.

Bu kitobni yozishiga asosiy turtki bo'lgan narsa "Tarixul Xotib" va "Lisonu ibn Hajar" kitoblarida keltirilgan u ikki buyuk hanafiy olimlariga nisbatan aytilgan ayblardan himoya qilgan holda va ularning bu kamsitishlardan holi ekanligini bayon qilish maqsadida "Imtino' bisiyroti imamayni Hasan ibn Ziyod va Muhammad ibn Shujo'" kitobini yozgan. Kavariy "Husnut-taqoziy fi siyrati Imam Abu Yusuf" asrida

shunday deydi: “Abu Hafs Kabir va Abu Sulaymon Juzjoniy Imom Muhammad kitoblarining rivoyatida asos hisoblanadilar”.

Holbuki, olim ziyolilar tomonidan uni yangilovchi (mujaddid) deb atalganlardan biri edi. Bundan tushunish mumkinki mujaddidlik tushunchasi dinni avvalgi buyukligini tiklash va tushunmovchiliklarni bartaraf etishdan iborat bo‘lib, e’tiqodning odamlar oldida o‘z mohiyatining sofligi va asli holida namoyon bo‘lishini ta’minlash qaratilgan. Shuningdek sunnatga hayot baxsh etish, buning natijasida zararli bid’atlar so‘nib, odamlar o‘rtasida sof din qaror topishini maqsad qilgan yo‘ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Mehmet Emin Özafshar. “Muhammad Zohid al-Kevseri: Uning hayoti”
- 2.Abdulloh as-Suduniy. “Toju at-tarojim fi tabaqoti al-hanafiya”
- 3.Muhammad ash-Shahrosaniy. “Dinlar va mazhablar haqida kitob”
- 4.Ahmad Hayriy. “al-Imom al-Kevseriy”